

« הרב משה פאלוך ואהרן טופר »

מודה במקצת – פרק בלימוד זכות

מתורתם של רבה בר נחמני ורבי נחמן מברסלב

הקדמה

הרגש של הכרת טובה הוא היותר אדיר שבכל רגשות היושר האנושיים...
פנקסי הראי"ה, פנקס א עמוד ו

כך כתב הרב קוק באחד מפנקסיו הראשונים שנכתבו עוד ברוסיה. רגש זה של הכרת הטוב מהווה, לדברי הרב בהמשך, את עמוד התווך של עבודת ה' ואחד האמצעים המרכזיים המניעים לעבודה וקיום מצוות. עמדה זו, שכבר בוטאה באופן רחב בדברי רבנו בחיי (בשער עבודת א-להים ועוד), מבססת את החובה המוסרית לקיים מצוות על אותו רגש בסיסי של הכרת הטוב בו אנו משיבים טובה לבורא עולם על חסדיו הרבים, ע"י קיום מצוותיו. מאמר זה עוסק באחת הסוגיות הראשונות במסכת בבא מציעא הדנה בהשוואת מודה במקצת לעומת כופר הכל שכנגדו עדים על מקצת הטענה. להבנתנו, דיון זה שמצוי בין כתלי בית הדין בלבד ועוסק בעולמם של הטוען והנטען, מבוסס גם הוא על הנחות היסוד המוסריות בדבר טובו הבסיסי של האדם ומקרינות על דפוסי הפעולה והחשיבה של בית הדין בבואו להכריע.

א. הסוגיה

סוגיין עוסקת בחידושו של רבי חייא המחייב בשבועה כופר הכל שבאו עדים והעידו כנגדו על חמישים אחוז (להלן: כופר הכל ועדים במקצת), מק"ו ממודה במקצת. חידוש זה מחייב לברר את יסודות דינו של המודה במקצת ולבחון את העברת דינו לכופר הכל ועדים במקצת.

1. מודה במקצת

דינו של מודה במקצת נרמז ולא פורש במקרא. מחד נפסק בפרשת השומרים במשפטים במקרה של שומר שטוען שהפיקדון נגנב או אבד: "אשר יאמר כי הוא זה... עד הא-לוהים יבוא דבר שניהם" (שמות ח, כב). כלומר בסיטואציה של הודאה במקצת הפיקדון ישבע הנתבע.¹ כאמור, מקרה זה עוסק בפיקדון ובשומרים אך לא במקרה של הלואה. לדעת רבי חייא בר יוסף, יש להבין את הפסוקים הללו, המחייבים את המודה במקצת בשבועה, רק בנסיבות של הודאה במלואה ולא במקרה של הודאה במקצת בפיקדון. במקרה של פיקדון חייב אף הכופר הכל בשבועה. הגמרא מבארת את דינו של רבי חייא בר יוסף באמצעות דברי רבה:

1. יש להעיר שהביטוי 'כי הוא זה' יכול להתפרש בשני מובנים שונים: טענת התובע וטענת הנתבע. כך או כך תוכן הדברים הוא שלילת דבר אחד וחייב דבר אחר. "הוא" אינו אלא "זה".

דרבה, דאמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע? חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, והאי בכולי בעי דנכפריה, והאי דלא כפריה – משום דאין אדם מעיז פניו, ובכולי בעי דלודי ליה, והאי דכפר ליה במקצת – סבר: אי מודינא ליה בכוליה תבע לי בכוליה, אישתמיט לי מיהא השתא אדהוו לי זוזי ופרענא, הלכך רמא רחמנא שבועה עליויה כי היכי דלודי ליה בכוליה, וגבי מלוה הוא דאיכא למימר הכי, אבל גבי פיקדון מעיז ומעיז. תלמוד בבלי, בבא קמא קז, א

על-פי תפיסה זו, רק הפסיכולוגיה של הודאה במקצת הלוואה מחייבת שבועה אך לא הודאה במקרה של פיקדון, וע"כ יורחב בהמשך.

מהלך זה נקרא בפי רבי חייא בר יוסף – עירוב פרשיות. לדעתו, פרשיית הלוואה ("אם כסף תלווה את עמי...") שנאמרה בהמשך (כב, כד-כו), שלחה ענף הלכתי לתוך פרשיית שומרים. הענף הזה מלמד את דינו של מודה במקצת הלוואה שנשבע. כן הם דברי רש"י: "פסוק שהוא מפרשה אחרת נתערב בזו שאינו מקומו דהאי "כי הוא זה" באם כסף תלווה הוה ליה למכתביה דהתם קאי דאילו בהך פרשתא דפיקדון בלא הודאה במקצת מחייב" (שם ד"ה 'עירוב'). על-פי פרשנותו של רש"י, קבוצת פסוקים אלו שייכת לפרשת הלוואה בלבד, ואינה מלמדת דבר על דיני השומרים והודאה/כפירה בפיקדון.

2. פיקדון לעומת הלוואה

במה שונה מודה במקצת הלוואה לעומת מודה במקצת הפיקדון? מהו חידושו של רבה? ניתן לומר שבסוגיה זו נחלקו רש"י והרשב"א. מחלוקתם מקרינה גם על הבנת המושג עירוב פרשיות ועל זרותם של פסוקי מודה במקצת בפרשיית שומרים.

רש"י – כפיות טובה

להלן דברי רש"י: "כדרבה דאמר רבה – אין אדם מעיז פניו בפני זה שעושה לו טובה הלכך היכא דכפר הכל פטור משבועה דאי לאו קושטא בהדיה לא הוה מצי למכפר ביה והיכא דמודה מקצת בכולה בעי למכפריה והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז" (בבא קמא קז, א, ד"ה 'כדרבה דאמר').

רבה מלמדינו פרק חשוב ובסיסי של לימוד זכות על הזולת. הגישה המוסרית החיובית הנלמדת מדבריו נעשית באופן מתוחכם ועדין ויורדת עד השיתין בחיפוש אחר מניעי האמת והצדק המצויים בכל אדם ואדם. בכואנו (הדיינים) לבחון את דבריו של הנתבע הכופר במקצת ומודה במקצת, נצבות בפנינו באופן בסיסי שתי נקודות מבט שיפוטיות: או שהנתבע דובר אמת, או שהנתבע משקר. רבה מלמד אחרת. הבסיס המוסרי בו יש להצטייד בגישתנו לרון את דינו של מודה במקצת מחייב גישה אופטימית ומאירה בדבר טובו של האדם – אין אדם כופר בטובה שעשה לו חברו. הבסיס הראשון והעיקרי עליו עומדים דבריו של רבה היא ההנחה שאדם אינו כפוי טובה. אי כפיות טובה זו באה לידי ביטוי מעשי בהנחה שהאדם אינו מסוגל לכפור לחלוטין בתביעה להשבת הלוואה כלפי מי שעשה לו טובה, ובמקרה שלנו הוא המלווה שגמל עימו חסד והלווה לו מעות.

על גבי בסיס מוסרי זה יש להבין ולפרש את טענתו הסופית של המודה במקצת. שלב זה מכונה בפי רש"י "אשתמוטי". כיצד משתלבים הדברים?

ההנחה בדבר טובו של האדם ואי כפיות הטובה שלו גורמת לאדם זה להימנע מלכפור (בכל) בטענת המלווה. נתון זה גרם לו להודות לפחות במקצת הלוואה ובכך מנקה הוא את עצמו מיסורי המצפון של כפיות הטובה. יותר מכך, על-פי הנחת אי כפיות הטובה של רבה, יש להתבונן על המודה במקצת כמי שחפץ היה להודות בכל. מדוע בכל זאת לא הודה בכל? התשובה לכך היא אילווציו הכספיים. אדם זה ניצב בפני בעיה קשה של תזרים מזומנים ואין ביכולתו להשיב את הלוואה. אילוץ כספי זה מביאו

לכפירה במקצת במגמה להרוויח זמן עד שיוכל להשיב את הסכום כולו. במילים אחרות, ההנחה בדבר טובו של האדם ואי כפיות הטובה שלו מחייבת אותנו לנתח את כפירתו במקצת ברוח זו. כפירה זו אינה אלא כפירה זמנית שמטרתה להרוויח זמן, אך בבסיסה מונח הרצון להשיב את הכסף כולו, ואף היא נובעת מטוב לבו.

ככדי לאלץ אותו להודות בכל האמת, מוטלת עליו השבועה שגוברת על השקרים הקטנים הנובעים מאילוצים כספיים וברגע האמת מול רבוננו של עולם האדם יודה על כל האמת.

חשוד על ממון – חשוד על שבועה

רש"י בדבריו בסוגיין בבבא מציעא מוסיף הארה לדברי רבה ומבהיר מהו חידושו של רבה, ומדוע נזקק היה לניתוח מעמקי הנפש של האדם בכדי לחייבו שבועה.

והאי בכוליה בעי דלודי כו' – וכי תימא: מגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא, ולא נרמי עליה שבועתא, לא חשיד אממונא, לפי שברצונו היה מודה בכולו, אלא שאין בידו לפרוע, וסבר: עד דהוי לי [זוזי], ופרענא ליה.
רש"י, בבא מציעא ג, ב ד"ה 'והאי בכולי בעי דלודי'

רש"י מחדש שדברי רבה מהווים מענה לבעיה עקרונית ביחס למודה במקצת: מגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא. כאשר ניצב בפנינו אדם הנחשד בגזל ממון, אין מקום להשביע אותו מחשש שמא יישבע לשקר. השבועה שהיא כלי "טפולי" במהלך הדיון בין טוען ונטען ומטרתה לדחוק את השקרן לפינה ולחלץ ממנו אמירת אמת נוכח עמידה לפני ה', לא תועיל במקרה שמדובר בגזלן. במילים אחרות אבחון הנתבע כגזלן מחייב מהלך 'טיפולי' מתאים, ובמקרה של גזלן שבועה לא תועיל. חידושו של רבה במקרה של מודה במקצת פותר את הבעיה מאחר ואותו מודה במקצת, בגין הנתוח הנפשי ולימוד הזכות שרבה מציע, מאובחן כאדם שאינו חשוד על הממון, אלא משתמט. מעמד זה מאפשר להטיל עליו שבועה שתדחוק אותו לפינה ותגרום לו להודות. יש לציין שרש"י אינו חוזר בו מאותו עיקרון שאדם שחשוד על ממון יהיה חשוד על שבועת שקר, אלא מציע את סברת 'אשתמוטי' כדי לומר שהמשתמט אינו חשוד בעצם על הממון. במבט כולל ישנה כאן מתיחות מסוימת בין כלל האוכלוסיה ובין האדם היחיד שעומד בפני בית הדין. כל אדם בעולם החשוד על הממון, נחשב כחשוד גם על השבועה. אולם האדם העומד בפני בית הדין נדון לכף זכות על פי הסברו של רש"י (בדברי רבה), מאחר ואת שקרו אפשר להסביר לא בחוסר אמינות כוללת, אלא בסברת האשתמוטי של רבה.

סיכום ביניים

מבטו של רבה, על-פי רש"י, הוא מבט של עין טובה המלמד זכות על הנתבע. הנחת היסוד של רבה היא שאדם אינו כופר בטובה, והרגש הבסיסי של הכרת הטוב מפעם באדם ומנחה אותו. השקר שאומר האדם אינו מעיד על תכונותיו הפנימיות ואינו אלא קליפה חיצונית. האדם אולי משקר אך אינו שקרן! הנפקות המיידית לאבחנה זו היא האפשרות להטיל עליו שבועה חרף העובדה שחשוד על ממון אינו נשבע.

דבריו אלו של רבה מהווים את החידוש ביחסינו למודה במקצת. דינו של מודה במקצת נקבע כבר בתורה ונוסח בחז"ל. ואולם ככל הנראה עד לדברי רבה היחס אליו היה של חשש משקר. העובדה שהודה בחלק מן התביעה ולא בכלה מעוררת בנו את החשד שהוא משקר ומכאן באה חובת השבועה. רבה כאמור ממתיק את היחס אליו ומטהר אותו מהאשמה של השקרן.

ר' נחמן – תורה רפב

נבהיר את עמדתו של רש"י לדברי רבה, באמצעות תורתו המפורסמת של רבי נחמן על לימוד זכות:

דע פי צריף לִדוֹן אַתְּ כָּל אָדָם לְכַף זְכוּת, וְאֶפְלוּ מִי שֶׁהוּא רָשָׁע גָּמוּר, צָרִיף לְחַפֵּשׁ וּלְמַצֵּא בּוֹ אֵיזָה מְעַט טוֹב, שְׁבָאוֹתוֹ הַמְּעַט אֵינּוּ רָשָׁע, וְעַל יְדֵי זֶה שֶׁמוֹצֵא בּוֹ מְעַט טוֹב, וְדָן אוֹתוֹ לְכַף זְכוּת, עַל יְדֵי זֶה מַעֲלָה אוֹתוֹ בְּאַמֶּת לְכַף זְכוּת, וְיוּכַל לְהַשִּׁיבּוּ בְּתִשׁוּבָה, וְזֶה בְּחִינַת (תְּהִלִּים ל"ז): "וְעוֹד מְעַט וְאֵין רָשָׁע וְהִתְבּוֹנְנֵת עַל מְקוֹמוֹ וְאֵינְנוּ" הֵינּוּ שֶׁהַפְּסוּק מְזַהֵר לְדוֹן אַתְּ הַכֹּל לְכַף זְכוּת, וְאֵף עַל פִּי שְׂאֵתָה רוּאָה שֶׁהוּא רָשָׁע גָּמוּר, אֵף עַל פִּי כֵן צָרִיף אֶתָּה לְחַפֵּשׁ וּלְבַקֵּשׁ לְמַצֵּא בּוֹ מְעַט טוֹב שֶׁשָּׁם אֵינּוּ רָשָׁע וְזֶהוּ וְעוֹד מְעַט וְאֵין רָשָׁע, שֶׁצָּרִיף אֶתָּה לְבַקֵּשׁ בּוֹ עוֹד מְעַט טוֹב שֶׁיֵּשׁ בּוֹ עֲדִין, שֶׁשָּׁם אֵינּוּ רָשָׁע, כִּי אֵף עַל פִּי שֶׁהוּא רָשָׁע, אֵיף אֶפְשֶׁר שְׂאֵין בּוֹ מְעַט טוֹב עֲדִין, כִּי אֵיף אֶפְשֶׁר שְׂלֹא עֲשֶׂה אֵיזָה מַצְנָה אוֹ דְבָר טוֹב מִיָּמָיו, וְעַל יְדֵי זֶה שְׂאֵתָה מוֹצֵא בּוֹ עוֹד מְעַט טוֹב שֶׁשָּׁם אֵינּוּ רָשָׁע, וְאֶתָּה דָן אוֹתוֹ לְכַף זְכוּת, עַל יְדֵי זֶה אֶתָּה מַעֲלָה אוֹתוֹ בְּאַמֶּת מִכֶּף חוֹבָה לְכַף זְכוּת, עַד שֶׁיֵּשׁוּב בְּתִשׁוּבָה עַל יְדֵי זֶה, וְזֶהוּ וְעוֹד מְעַט וְאֵין רָשָׁע, עַל יְדֵי שֶׁמוֹצֵא בְּהַרְשָׁע עוֹד מְעַט טוֹב, שֶׁשָּׁם אֵינּוּ רָשָׁע, עַל יְדֵי זֶה וְהִתְבּוֹנְנֵת עַל מְקוֹמוֹ וְאֵינְנוּ, הֵינּוּ כְּשֶׁתְּבַנְּנֵן וְתִסְתַּכֵּל עַל מְקוֹמוֹ וּמְדַרְגָּתוֹ, וְאֵינְנוּ שָׁם עַל מְקוֹמוֹ הָרָאוּן, כִּי עַל יְדֵי שֶׁמוֹצֵא בּוֹ עוֹד מְעַט טוֹב, אֵיזָה נִקְדָּה טוֹבָה, וְדָנִין אוֹתוֹ לְכַף זְכוּת, עַל יְדֵי זֶה מוֹצֵא בְּאֶמֶת אוֹתוֹ בְּאַמֶּת מִכֶּף חוֹבָה לְכַף זְכוּת. וְזֶהוּ וְהִתְבּוֹנְנֵת עַל מְקוֹמוֹ וְאֵינְנוּ כְּנ"ל, וְהֵבֵן .:

ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן תנינא רפב

בדברי רבי נחמן מופיעים מספר מונחים מרכזיים: החובה למצוא מעט טוב ונקודות טובות, וכן לימוד זכות וכף זכות. מה היחס ביניהם?

עבודת לימוד הזכות עליה מדבר רבי נחמן מתרחשת בתהליך דו-שלבי. לימוד זכות אינו מצב טבעי שהאדם מצוי בו ופועל באופן אינטואיטיבי, אלא עבודה בעלת מספר שלבים הכורכת התבוננות והפנמה. בתחילה יש לחפש נקודות טובות בזולתו. כל נקודה טובה היא בעלת ערך ויש לחפש אותה בכל אמצעי. משנמצאה נקודה טובה הקיימת בזולת יש להתקדם לשלב הבא – העלאה לכף זכות. אותה נקודה טובה משמשת מנוף ומניע להתבוננות כללית על האדם, היא מהווה את 'חור המנעול', דרכו יתבונן האדם על זולתו. אותה נקודה טובה הופכת לרקע ולתפאורה הכללית המלווה את השיפוט הכללי שלנו את הזולת. על בסיס רקע זה ניתן לדון את האדם, לשוחח איתו ולהעריך את מעשיו. יתכן ובמסגרת השיחה והקשר עם הזולת ייאמרו דברי בקורת או אי הסכמה, אך הללו יבואו על רקע לימוד זכות ואחיזה כוללת בנקודת הטוב שבו.

הסברו של רש"י בדברי רבה משקף נכוחה את המהלך הנ"ל. רבה מחדש שבתחילתו של תהליך השיפוט של הנתבע על בית הדין ללמד עליו זכות ולהעלותו לכף זכות. במקרה דגן קובע רבה שהתכונה הבסיסית של האדם היא שאינו כופר בטובה. זו היא הנקודה הטובה המנחה אותנו בשיפוט האדם. לאחר שאימצנו את המבט המלמד זכות יש לבחון את מעשיו הקונקרטיים – הודאה במקצת וכפירה במקצת. מעשיו אלו יתפרשו על בסיס לימוד הזכות הראשוני, ומכאן באה המסקנה שהאדם אינו שקרן אלא משתמט, וכל כפירתו אינה אלא ניסיון להרוויח זמן במגמה להשיב את הכסף בהמשך.

רשב"א – העזה

הרשב"א (בבא מציעא ג, א ד"ה 'בכוליה בעי') מקשה על רש"י מספר קושיות. חלקן עוסקות בקושי הספרותי לראות בפסוקי מודה במקצת נטע זר השייך לפרשת הלוואה ששלח ענפיו לתוך פרישית פיקדון, חלקן שאלות הנוגעות להנחה של רש"י שכופר הכל בפיקדון (וטוען שלא קיבל פיקדון או שכבר החזיר) אכן חייב שבועה, ולא היא.

הסברו הסופי מבאר באופן שונה את מהות חידושו של רבה הטוען שהאדם אינו מעיז פניו בפני בעל חובו:
חובו:

אלא הכי פי' אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו מפני שהוא יודע האמת כמוהו ואין החי יכול להכחיש את החי, וה"ה לפיקדון בטוען להד"מ א"נ החזרתי, אבל בטוען בפיקדון נאנס או נגנב אין צריך הודאת מקצת מפני שמעיז ומעיז לפי שאין הבעלים יודעים אם אומר אמת אם לאו.

שם

לדעת הרשב"א יש להבחין בין סוגים שונים של שקרנים. רבה מחדש שאין שקרנים נועזים. אדם אינו מעיז לומר שקר לחברו כל עוד מדובר בשקר חצוף הסותר את ידיעותיו הודאיות של חברו – אין החי יכול להכחיש את החי. ואולם, אדם נוטה לשקר כאשר שקר זה אינו ניתן לבירור או לידיעה של זולתו. טענתו של בעל דין יכולה להיות ערמומית ומבוססת על אי יכולתו של חברו לדעת את האמת. אשר על כן, כופר הכל בהלוואה, שטענתו היא חצופה ונועזת, אינו נשבע משום ההנחה שאדם אינו משקר שקר חצוף וממילא יש להניח שהכופר דובר אמת. מודה במקצת ההלוואה, לעומתו, טוען טענה שאינה נועזת דיו, ועובדה זו, על-פי הגיונו של רבה, פועלת לרעתו. אנו חושדים שאדם שטוען טענה שאינה נועזת אינו דובר אמת ויישבע. כפירה בפיקדון (כגון שטוען שנאנס או נגנב), אינה טענה נועזת גם כן שהרי חברו אינו יכול לדעת האם כך היה או לא, וממילא חייב שבועה אף שכפר הכל. בפיקדון, בשונה מהלוואה, אין מקום להבחין בין כופר הכל ומודה במקצת.

עירוב פרשיות- הסבר הרשב"א

עמדתו של הרשב"א מבארת באופן שונה את הרעיון הפרשני של עירוב פרשיות.

והא דאמר ערוב פרשיות כתוב כאן וכי כתיב כי הוא זה אמלוה הוא דכתיב הכי פירושו כי כתיב כי הוא זה אטענת מלוה הוא דכתיב כלומר על טענה דשייכא במלוה דהיינו להד"מ א"נ החזרתי אבל בטענת שומרים דהיינו נאנס או נגנב ונאבד אפי' כופר בכל כלומר שכלם נאנסו או נגנבו חייב ועלה קא אתי' התם דאמר התם אמר ר' יוחנן הטוען טענת גנב בפיקדון אינו חייב עד שיכפור במקצת ויודה במקצת ופליגא דר"ח בר יוסף דא"ר חייא בר יוסף ערוב פרשיות כתוב כאן וכי כתיב כי הוא זה אמלוה הוא דכתיב ואמרי' מ"ש מלוה כלומר מ"ש בטענת מלוה דחלקה תורה בין מודה מקצת לכופר בכל ומאי שנא פיקדון דלא חלקה בו כדרכה דאמר דאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו שיודע האמת כמוהו והילכך בפיקדון דמעיז ומעיז אם איתא דכופר הכל פטור על כרחין מודה מקצת פטור דמשיב אבדה הוי אלא ע"כ בין מודה מקצת בין כופר בכל חייב דבר תורה דדילמא אמר בדדמי סבור שהוא אונס ואינו אונס אבל במלוה אע"פ שכופר בכל פטור, מודה מקצת לאו משיב אבדה הוא כדרכה דאמר רבה אין אדם מעיז פניו בפני מי שיודע האמת כמוהו.

שם

להסברו, הרעיון הספרותי של עירוב פרשיות אינו עוסק בהבחנה בין תחומים שונים – הלוואה לעומת פיקדון, אלא בין סוגי טענות שונות. טענת כפירה במלוה היא טענה נועזת לעומת טענת כפירה

בפיקדון שהיא טענה שאינה נועזת. בפיקדון אדם נוטה לשקר מאחר ואין הזולת יכול לדעת את מה שארע עם פקדונו, ואילו כפירה בהלוואה היא שקר נועז וחצוף ומכאן יש להניח שהאדם דובר אמת. על פי הסבר זה, הפסוקים העוסקים במודה במקצת ומופיעים בפרשיית פיקדון אכן עוסקים במקרה של פיקדון אלא שלדעת רבי חייא בר יוסף סוג הטענה שעולה בהם, המחייבת שבועה, היא מסוג הטענות של הלוואה שבה יש להבחין ביו כופר הכל ומודה במקצת.

נקודות טובות – ענווה וחוצפה

בהסברו של הרשב"א אפשר לראות נקודה טובה אחרת שמוארת באדם: "אין החי מכחיש את החי". לאדם יש לכלל הפחות סוג של בושה. אדם אולי ינסה לרמות ולהרוויח על חשבון חברו, אך מעבר לכך שאדם אינו מסוגל להשבע שבועת שווא, לעמוד מול א-להיו ולהשבע לשקר, ובכך להפר מצוות בין אדם למקום, אדם גם לא יעשה כן כלפי חברו. אדם לא מסוגל לעמוד מול חברו ולשקר שקר אשר גם חברו יודע שאינו נכון. אם האדם כבר משקר, הוא יהיה מסוגל להביא את עצמו לכך רק בצורה שלא תשאיר את חברו משתומם מחציפותו.

סיכום ביניים – הכרת הטוב לעומת שקר נועז

רבה חשף את טעמו של דין שבועת מודה במקצת: "חזקה אין אדם מעיז פניו [...] בכוליה בעי דלודיה [...] משתמיט".

נחלקו רש"י והרשב"א בהבנת הדגש בדברי רבה. לדעת רש"י רבה מניח את טוב ליבו המופיע ברכש הכרת הטובה שלו. אדם לא מסוגל לכפור בטובה שנעשתה לו. הרשב"א לעומתו מדגיש את ערכי האמת והבושה המקננים בלב כל אדם. לדעתו אדם אינו מעיז לשקר שקר גלוי וברור, ונראה שבוש ואינו מעיז לשקר בפני המלווה. כאשר השקר אינו מלווה ברגש של בושה חריף, אנו חוששים לשקר.

תוספות

הנחת היסוד של תוספות (ג, ב, ד"ה 'בכוליה') הפוכה מזו של רש"י. תוספות מניחים שהסוגיה שלנו (ג, א) מקבלת את מסקנת הסוגיה בדף ו, א, הגורסת ש"חשיד אממונא אינו חשיד אשבועתא". הנחה זו מייטרת לכאורה את חידושו של רבה. לדבריו, אף אם נניח שהאדם גזלן, נשביע אותו. ההנחה בדף ו היא שישנו הבדל ביחסו של האדם בין שקר כלפי זולתו לעומת שקר כלפי שמיא. עמדה זו של תוספות מחייבת הבהרה בדבר חידושו של רבה, שהרי אף ללא טענת ההשתמטות המצילה אותו ממעמד שקרן, ניתן להשביעו. מה אם כן הוסיף רבה?

י"ל ובכוליה בעי דלודי ליה כלומר מאחר דאין מעיז א"כ אמת הוא שאין חייב לו יותר ולמה ישבע יהא נאמן במגו דאי בעי כופר הכל ומשני דאין זה העזה דאשתמוטי קמשתמיט...

שם

הרקע העומד בבסיס דבריו של רבה, המחייב לומר את חידושו שמאפיין את המודה כמשתמט, מבוסס על מיגו.

לכאורה ניתן היה להאמין לאדם זה שכופר במקצת מאחר ויש לו מיגו שיכול היה לכפור הכל. כלומר, התוספות מערערים את כל מבטינו וטוענים טענה ישרה ופשוטה. מדוע לחשוש שאדם זה משקר? יתכן וטענתו היא טענת אמת צרופה. הסיוע למחשבה זו הוא המיגו שיש לכופר במקצת שיכול היה לכפור הכל ולהפטר.

תשובת התוספות לשאלה זו מבהירה באור חדש את דברי רבה. למודה במקצת אין טענת מיגו שיכול היה לכפור הכל, משום שישנו הבדל משמעותי בין אופי טענת מודה במקצת לעומת כופר הכל. ההבחנה מבוססת על דברי הרשב"א דלעיל. טענת כופר הכל המקנה לאדם פטור מוחלט מתשלומים ומשבועה מבוססת על התעוזה שבה. כוחה בכפירה המוחלטת. עצמתה של הכפירה גורמת לנו להאמין שהכופר דובר אמת. לא כן המודה במקצת. טענה זו היא טענה 'צמחונית'. אין בה כפירה ולא הודאה, ונראה שיש משהו שהיא מסתירה. אשר על כן, טוען תוספות, אדם זה שבחר במסלול שאינו נועז לא יוכל להשען על הנחה שיכול היה לטעון טענה נועזת (מיגו שכופר הכל).

רבה, אם כן בניתוח אופיו של המודה במקצת שהוא משתמט ולא שקרן, אינו מעלה את קרנו בעינינו אלא להפך – ניתוח זה גורם לנו לחשוד בו שמא אינו כה נועז וממילא נחייב אותו שבועה. בהשוואה להסברו של רש"י, נראה שזו היא גישה המתבוננת בחשדנות באדם שלפנינו. בעוד שרש"י הדגיש את טוב לבו של האדם, מהסבר התוספות יוצא שהאדם דווקא חשוד ולכן אין ברירה אלא להשביעו. עם זאת יש לראות גם את הרווח מבחינת לימוד הזכות הקיים בשיטת התוספות. התוספות מניחים כאן הנחה בדבר טובו של האדם באופן עקרוני. נקודת המוצא של התוספות היא שהיינו צריכים להאמין לאדם שבא וכופר בטענה – חשיד על ממון אינו חשיד על השבועה. במתח שבין ההסתכלות על הכלל להסתכלות על הפרט, התוספות מלמדים זכות על הכלל, וסתם אדם שמגיע וכופר, צריך להאמין לו. כנגד זאת ביחס לפרט הספציפי יש לנו בעיה ואי אפשר להכניס אותו לקטגוריית הכופר לו יש להאמין.

לפי תוספות, רבה אמנם מחדש שבאדם העומד מולנו צריך לחשוד ולכן להשביע, אך כל זאת רק מתוך הנחה שבאופן עקרוני היינו צריכים להאמין לאדם.

לימוד זכות – בין רש"י לתוספות

לדעת רש"י, דברי רבה מטהרים את האדם מאשמת החשד בממון ומעבירים אותו ממעמד של שקרן למשתמט. מעבר זה מאפשר להשביע אותו. לדעת תוספות, דברי רבה מאירים אותו באור מעומעם של אדם ערמומי וחמקן. מעבר זה מחייב להשביע אותו.

יחד עם זאת, רש"י יוצא מתוך נקודת הנחה שברירת המחדל היא שהיינו צריכים לחשוד באדם, ולכן נזקקנו לחידוש מפורש להתיר לנו להשביע את הכופר מקצת. לעומת זאת התוספות יוצאים מתוך נקודת הנחה שהיינו צריכים להאמין לאדם, ולכן נזקקנו לחידוש מפורש אשר יורה לנו להשביע דווקא את האדם הכופר במקצת.

ניתן אולי גם לראות כאן שני דגמים של לימוד זכות: דגם לימוד זכות בו אנו מביטים על הכלל בעין טובה, אך נאלצים "לשלם מחיר" של חשד באדם ספציפי העומד מולנו, מול דגם אחר של לימוד זכות בו נאלצים "לשלם מחיר" בכך שאנו מרשים לעצמנו לחשוד באופן מופשט, אך מרוויחים את העובדה שכאשר עומד מולנו אדם ספציפי אינו יכולים להתעלם מטוב הלב שבו ובו אנו לא חושדים שהוא שקרן.